

<https://helda.helsinki.fi>

Pohjoismansin uudistuvaa sanastoa : omakielisten uudissanojen muodostustavoista

Virtanen, Susanna

2021-12-22

Virtanen , S 2021 , ' Pohjoismansin uudistuvaa sanastoa : omakielisten uudissanojen
muodostustavoista ' , Folia Uralica Debreceniensia , Vuosikerta. 28 , Sivut 483-494 . <https://doi.org/10.52401/fud/2021/37>

<http://hdl.handle.net/10138/339004>

<https://doi.org/10.52401/fud/2021/37>

unspecified

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Pohjoismansin uudistuvaa sanastoa: omakielisten uudissanojen muodostustavoista

Susanna VIRTANEN

Helsingin yliopisto
susanna.s.virtanen@helsinki.fi

1. Johdanto

Tämä artikkeli on jatkoa kahdelle aiemmalle julkaisulleni (Virtanen 2020, Virtanen 2021), joissa käsittelen mansin kielen uudissanvoja eli neologismeja. Artikkeleista varhempi (Virtanen 2020) käsittelee uudissanastoa kokonaisuudessaan sananmuodostuksellis-semanttisesta näkökulmasta, kun taas vuotta myöhemmin ilmestynyt (Virtanen 2021) keskittyy yhteen sananmuodostustyyppiin: kaksikielisiin yhdyssanoihin. Tässä artikkelissa käsittelen toista alatyyppeä, puhtaasti mansinkielisiä uudissanvoja. Kuvaan sekä mansinkielisten neologismien muodostustapoja hienosäätötasolla että niiden jakautumista eri temaattisten ryhmien kesken.

Mansi kuuluu suomalais-ugrilaisen kielikunnan ugrilaiseen haaraan yhdessä hantin ja unkarin kanssa ja muodostaa yhdessä hantin kanssa obinugrilaisen alahaaran. Mansia puhutaan Länsi-Siperiassa Venäjän federaation Hantien ja mansien autonomisessa piirikunnassa. Kyseessä on vähemmistökieli, jolla on varovaisen arvion mukaan noin 1000 puhujaa: luku perustuu Venäjän federaation vuoden 2010 väestönlaskennan tuloksiin. Vielä 1900-luvun alussa mansilla oli neljä päämurretta: pohjoinen, itäinen, eteläinen ja läntinen. Tällä hetkellä vain pohjoista päämurretta puhutaan. Myös tämän artikkelin aineisto edustaa pohjoista Sosvan murretta, jolle on ainoana murrevarianttina luotu vakaaseen käyttöön levinnyt kirjakieli.

Mansia on perinteisesti puhuttu luonnonläheisessä metsästys- ja kalastusvoittoisessa elinpiirissä, mikä heijastuu myös kielen sanastoon. Mansien sivistys- ja asioimiskieli on jo pitkään ollut venäjä, eikä mansia käytetä tällä hetkellä opetuskielenä edes alemmilla kouluasteilla. Mansin kielen tulevaisuuden ennuste on heikko, koska kielen käyttöalue on rajallinen. Mansiksikin

kuitenkin tuotetaan mediatekstejä, tv-uutisia ja kaunokirjallisuutta ajankoh-
taisista urbaaneistakin aiheista. Näin kieleen on syntynyt modernin maailman
toimintoihin liittyvä uudissanojen kategoria, ja sen kehittämiseksi on aito tar-
ve. Myös tietoista kielenkehittämistä tehdään suppeassa piirissä.

Tässä artikkelissani tarkastelen lyhyesti mansin kieleen viimeisen noin sa-
dan vuoden aikana tulleita uudissanonoja eli neologismeja keskittyen mansin-
kielisiin uudissanoihin: yhdyssanoihin, johdoksiin, metaforiin, käännöslai-
noin ja uuden merkityksen saaneisiin vanhoihin sanoihin. Olen sisällyttänyt
aineistooni sanomalehtiteksteissä esiintyviä uudissanonoja, jotka liittyvät mo-
derniin elämään: teknologiaan ja tietotekniikkaan, yhteiskuntaan ja hallin-
toon, lääketieteeseen ja terveydenhuoltoon sekä ammatteihin, kulttuurielä-
mään, koulutukseen ja tieteeseen. Tavoitteeni on kartoittaa puhtaasti mansin-
kielisten uudissanojen muodostuskeinot ja niiden mahdollinen korrelaatio eri
temaattisten ryhmien kanssa. Tutkimukseni on siis ensi sijassa kvalitatiivinen:
vaikka analyysissä esitetään myös kvantitatiivista tietoa, tulosten ja päätel-
mien fokus ei ole tarkoissa numeerisissa arvoissa.

Artikkeli etenee seuraavasti: Luvussa 2 kuvailen lyhyesti uudissanon kä-
sitteen ja siihen liittyviä lähestymistapoja. Luvussa 3 esittelen tutkimus-
aineistoni, ja varsinainen analyysi käydään läpi luvussa 4. Tärkeimmät tulok-
set ja päätelmät on koottu lukuun 5.

2. Uudissanoista ja niiden tutkimuksesta

Uudissanat ovat osa etymologista tutkimusta. Kuten esim. Häkkinen
(1997: 85–87) on todennut, kieleen tulee uusia sanoja ennen kaikkea yhdys-
sanoja ja johdoksia muodostamalla, toisten kielten sanoja lainaamalla sekä
joskus myös kokonaan uusia perussanoja keksimällä. Esim. Bolganbaev (1988:
112) määrittelee neologismit sanoiksi, jotka ovat tulleet kieleen uusien käsit-
teiden ja ilmiöiden myötä, mutta jotka eivät ole vielä vakiintuneet natiivipu-
hujien käytössä aktiivisen sanaston osiksi. Samoin Fischer (1998: 3–6) kuvaa
neologismien olevan sanoja, jotka eivät enää ole puhujille täysin outoja, mut-
ta joita suurin osa puheyhteisön jäsenistä pitää edelleen uusina.

Neologismit ovat siis sidoksissa uusiin kulttuurikäsitteisiin ja ilmiöihin,
eivätkä ne ole vielä kieleen vakiintuneita. Olen kerännyt tätä tutkimusta var-
ten sanastoa, joka keskittyy 1900- ja 2000-lukujen moderniin yhteiskuntaan
ja kulttuuriin. Kaikki aineistoni sanat eivät välttämättä enää tässä vaiheessa
(2021) täytä yllä esitettyjä määritelmiä, mutta niihin liittyvien käsitteiden pe-
rusteella tiedämme, että kyseisessä merkityksessä sana on ollut uudissana vii-
meisen noin sadan vuoden kuluessa. Aineistoni siis koskee 1900-luvun alusta
alkaen kulttuuriin tulleisiin uusiin käsitteisiin liittyvää sanastoa: osa aineis-

tosta on ollut kielessä pitempään ja sopeutunut syvemmin, osa omaksuttu kieleen vasta viime vuosina. Aineiston rajaaminen ei ole tässä tapauksessa yksioikoisen helppoa, koska sanan ikää ei aina pysty vähemmän dokumentoidussa kielessä määrittelemään tarkasti. Siksi lähtökohtana onkin kerätä sellaiseen temaattisiin ryhmiin kuuluvia sanoja, jotka ovat käsitteinä syntyneet vasta viimeisen noin sadan vuoden aikana.

Udissanastoa voi kaiken sanaston tapaan lähestyä esim. sanojen funktioiden, muodon, alkuperän tai rakenteen kannalta. Mansin uudissanaja ovat aiemmin tutkineet mm. Keresztes (2004, 2011) ja Sárosi (2006, 2007) raamatunkäännöksestä (Ivanova – Afanaseva 2000) kerätyn aineiston avulla: molempien kuvaukset perustuvat eri sananmuodostustyyppien (eli muodon) kuvailuun.

Oma tutkimukseni keskittyy uudissanajien muotoon ja alkuperään. Muotoon ja alkuperään perustuvan tutkimuksen piiriin kuuluvat yhdyssanat, johdokset, semanttiset neologismit eli metaforat ja metonyymit sekä kokonaan uudet sanat. Smyk-Bhattacharjee (2009: 36), viitaten Helfrichiin (1993), toteaa, että neologismit voi jakaa ainakin neljään ryhmään: (1) morfologiset neologismit, (2) semanttiset neologismit, (3) lainasananeologismit ja (4) uudet keksityt sanat.

Oma tutkimukseni noudattelee samaa jakoa, mutta terminologiassa olen päätenyt pieniin eroavuuksiin. Käytän seuraavia termejä:

1. Johdokset (morfologinen neologismi)
2. Yhdyssanat ja sanaliitot (morfologinen neologismi)
2. Metaforat (semanttinen neologismi)
3. Lainasanat (lainasananeologismit)

Sovellan siis aineistooni osittain suppeampia ja tarkempia termejä kuin Smyk-Bhattacharjee. Mainitut sananmuodostusryhmät myös voivat olla myös päällekkäisiä: metaforat usein sisältävät johdoksia ja yhdyssanoja, yhdyssanan toinen osa voi olla lainasana jne. Tässä yhteydessä en käsittele uusia keksittyjä sanoja (*coinage*) enkä lainasananeologismeihin lukeutuvia käännöslainoja, koska kumpiakaan ei esiinny aineistossani. Tämän artikkelin luvussa 4 ja sen alaluvuissa esittelen mansinkielisiä uudissanajoja sisältävän aineistoni temaattisiin ryhmiin jaettuna. Samalla analysoin kyseisestä aineistosta löytyviä sananmuodostustapoja sekä niiden kytköksiä temaattisiin konteksteihin. Tutkimuksen punaisena lankana on tarkastella mahdollista korrelaatiota näiden jaottelujen välillä.

3. Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistoni on kerätty maailman ainoasta mansinkielisestä sanomalehdestä: *Луимā сēрinos* [Lūimā Sēripōs] (LS) ilmestyy Hanti-Mansijskissa kahdesti kuussa ja on luettavissa myös verkossa.¹ Aineisto on kerätty lehden vuosikerroista 2014, 2018, 2019 ja 2020, ja se kattaa yhteensä noin 500 sana-artikkelia. Aineistonkeruussa olen keskittynyt mahdollisimman laajan sanaston keräämiseen: en esim. erittele sitä, kuinka usein tai kuinka monta kertaa jokin yksittäinen sana esiintyy aineistolähteessä. Tällainen tarkastelu on kuitenkin ehdottomasti tulevien tutkimusten aihe.

Aineistonkeruuni perustuu tiettyihin teemoihin liittyvän sanaston valintaan. Aineisto sisältää seuraaviin temaattisiin ryhmiin kuuluvia sanoja: ammatit (16,5 %), teknologia, tietotekniikka ja Internet (11,5 %), yhteiskunta ja hallinto (43 %), koulutus, kulttuuri ja tiede (22 %) sekä terveydenhuolto ja lääketiede (7 %). Lisäksi sanat on jaoteltu muodostustavan mukaan kolmeen pääryhmään: venäläisiin lainoihin (39 %), mansilaisperäisiin sanoihin (22 %) ja kaksikielisiin yhdyssanoihin (39 %). Jako perustuu omiin havaintoihini aineiston luonteesta. Kaikki tässä esitellyt sanastoesimerkit edustavat nimenomaan aineistossa oli myös jotain verbejä, mutta vähäisen määrän vuoksi olen rajannut ne tarkastelun ulkopuolelle.

Tässä yhteydessä on hyvä pitää mielessä, että aineisto on vain satunnainen ja verrattain suppea otos yhden ajanjakson sanomalehtiteksteistä. Edellä mainittuja ja luvussa 4 esitettyjä prosenttilukuja voi pitää suuntaa-antavina, mutta jossain muussa aineistossa tai vaikka samasta lähteestä eri ajanjaksolta kerätyssä aineistossa prosentuaaliset suhteet hyvin luultavasti varioisivat lievästi. Kvantitatiivisella analyysillä on tässä yhteydessä lähinnä kvalitatiivista tarkastelua tukeva ja kokonais kuvaa täydentävä rooli.

Edelleen sanamuodostuksellisen pääryhmät jakaantuvat omassa aineistossani oman luokitteluni mukaan alaryhmiin seuraavasti:

1. Venäläiset lainat
 - Puhtaasti venäläiset
 - Venäjän kautta muista kielistä tulleet (*Second hand loan words*)
2. Mansinkieliset sanat
 - Metaforat
 - Yhdyssanat
 - Johdokset
3. Kaksikieliset yhdyssanat
 - Mansinkielinen perusosa, venäjänkielinen määräiteosa

¹ <http://www.khanty-yasang.ru/luima-seripos/>

Venäjänkielinen perusosa, mansinkielinen määriteosa
Muut

Tässä artikkelissa keskitytään kohdan 2. sanastoon eli puhtaasti mansinkielisiin yhdyssanoihin, johdoksiin, metaforiin ja uuden merkityksen saaneisiin sanoihin. Muita ryhmiä kuten venäläisiä lainoja ja kaksikielisiä yhdyssanoja/johdoksia on käsitelty aiemmissa julkaisuissani (ks. Virtanen 2020; 2021).

4. Mansinkieliset uudissanat

Seuraavissa alaluvuissa esittelen edellisessä luvussa kuvatusta aineistossani esiintyneitä mansinkielisiä uudissanonoja ja kyseiseen aineistoon liittyviä numeerisia tietoja. Sanat esitellään temaattisiin ryhmiin jaoteltuina. Sananmuodostustavat ja niiden yleisyys kussakin ryhmässä käsitellään jokaisen temaattisen ryhmän kohdalla erikseen.

4.1. Ammattinimet

Koko aineistossani esiintyvistä ammattinimistä 28 % edustaa vanhoja mansin kielen sanoja. Lisäksi 33 % on suoraan venäjältä lainattuja ja 29 % on kaksikielisiä yhdyssanoja. Mansinkieliset uudissanat ovat siis niukassa vähemmistössä, mutta muodostavat kuitenkin noin kolmanneksen koko temaattisen ryhmän uudissanoista.

Puhtaasti mansilaisperäiset ammattinimet ovat ennen kaikkea ammatin luonnetta konkreettisesti kuvailevia yhdyssanoja tai sanaliittoja. Myös Keresztes (2004: 76) on tehnyt tekijännimien suhteen samankaltaisia havaintoja: hänen aineistossaan uudissanat liittyvät Raamatun aikakauteen eivätkä nyky-yhteiskuntaan.

Omassa aineistossani sanaliitot koostuvat tyypillisesti tekemisen kohteesta, verbin partisiippimuodosta ja tekijään viittavasta sanasta: *нэпак хаснэ хум* 'kirjailija' tarkoittaa sanan mukaisesti kirjaa kirjoittavaa miestä, *ляххал тотнэ хотна* 'toimittaja' taas uutisia tuovaa henkilöä ja *нэй харыгтан мэхум* 'palomiehet; palokunta' tulta sammuttavia ihmisiä. Kaikissa mainituissa ammattinimissä on ensimmäisenä osana tekemisen kohdetta tarkoittava sana: *нэпак* 'kirja', *ляххал* 'uutinen' ja *нэй* 'tuli'. Sitä seuraa verbin partisiippimuoto: *хаснэ* on kirjoittaa-verbin preesenspartisiippi, *тотнэ* tuoda-verbin ja *харыгтан* sammuttaa-verbin vastaava muoto. Kolmantena osana kaikissa esiintyy tekijään eli ihmiseen viittaava sana: *хум* 'mies', *хотна* 'henkilö' ja *мэхум* 'ihmiset; väki'.

Edelleen aineistossa esiintyy esim. *в̄ор ӯргалан х̄отна* 'metsänhoitaja' [metsää suojeleva henkilö], *няврам хаништан х̄отна* 'luokanopettaja' [lapsia opettava henkilö], *т̄ннут п̄йтнэ нэ* 'kokki' [ruokaa keittävä nainen] ja *уйхул пусмалтан м̄хум* 'eläintenhoitajat' [eläimiä hoitava väki]. Kaikissa mainituissa muodostustapa noudattaa edellä esitettyä kolmiosaista mallia. Kolmen mainitun osan lisäksi ammattinimi voi sisältää täydentäviä osia: *к̄а-тыл хурит п̄слан хум* 'kuvataiteilija' on sanatarkasti "käsin kuvia tuottava mies" ja *х̄ул янмалтан к̄уцай хум* 'kalankasvatusjohtaja' sanatarkasti "kaloja kasvattava johtajamies".

Ammattinimikkeistä löytyy kuitenkin myös lähinnä johtaviin toimiin viitattavia nimikkeitä, joita ei ole muodostettu verbipartisiipilla. Jo edellisessä kappaleessa esiintyi kalankasvatusjohtajaa tarkoittava nimike, johon sisältyy sana *к̄уцай* 'johtaja'. Kyseenalaista tietysti on, voiko kyseistä sanaa itsessään pitää tässä käsiteltyy ryhmään kuuluvana uudissanana, koska ensinnäkin kyseessä on venäjän välityksellä saatu jo hieman vanhempi komilaisperäinen lainasana, ja toiseksi sitä on käytetty heimon tai yhteisön johtajaa merkitsemässä jo ennen nykykulttuuria. Koska sana kuitenkin esiintyy osana moderneja ammattinimiä ja esim. kuvernaattorin merkityksessä, se ansaitsee tulla mainituksi tässäkin yhteydessä. Aineistossa esiintyvät eri konteksteissa *к̄уцай нэ* ja *к̄уцай хум*, joilla viitataan nais- ja miespuolisiin johtajiin, sekä *в̄анын х̄отна* 'varahenkilö; varajohtaja' ja *к̄уцай в̄анын* 'varapuheenjohtaja, varapresidentti'. Kahden viimeksi mainitun loppuosaan sisältyy hartiaa tai olkapäätä tarkoittava sana *в̄ау*.

4.2. Yhteiskunta, lainsäädäntö ja hallinto

Yhteiskunnallisiin asioihin, lakiin ja hallintoon liittyvässä sanastossa mansilaisperäisten sanojen osuus aineistosta on 19 %. Venäläisten lainojen osuus on 37 %, ja kaksikielisiä yhdyssanoja on 44 %. Venäläisiä lainsäädännön tai byrokratian termejä käytetään siis paljon joko itsenäisinä sanoina tai yhdyssanojen osina, mutta noin viidennes tämän alan sanastoaineistosta on vanhemmista mansinkielisistä sanoista luotuja.

Kuten ammattinimien kohdalla, myös yhteiskunnan ja hallinnon termejä esiintyy ennen kaikkea yhdyssanoina tai sanaliitteinä, joilla tässä yhteydessä kuvataan instituution tai yhteisön toimintaa. Tällaisia ovat esim. *м̄к э̄рнэ нэнак* 'lakiasiakirja; asetus' [todella tärkeä kirjelmä], *мир пусмалтан кол* 'terveyskeskus' [kansan parantamisen talo], *м̄-вит ӯргалан в̄армаль* 'ympäristönsuojeluasiat' [maata-vettä suojelevat toimet], *м̄-вит ӯргалан кол* 'ympäristönsuojelukeskus' [maata-vettä suojeleva talo] ja *няврам ӯргалан кол* 'lastensuojelulaitos' [lapsia suojeleva talo].

Kaikki mainitut noudattavat jo ammattinimikkeistä tuttua kaavaa, jossa uudissana koostuu kolmesta osasta: tekemisen kohde, verbipartisiippi ja perusosana toimiva esim. asiakirjaa tai laitosta tarkoittava sana. Tässä yhteydessä kuitenkin kolmanneksi osaksi eli sanaliiton perusosaksi valikoituu usein rakennukseen tai instituutioon viittaava sana *кол* 'talo' tai asiakirjaan viittaava sana *нэпак* 'kirja'. Kyseisiä perusosia käytetään systemaattisesti myös kaksikielissä yhdyssanoissa (ks. Virtanen 2021).

4.3. Koulutus, kulttuuri ja tiede

Koulutus, kulttuuri ja tiede on tässä aineistossa luokiteltu samaan teemaattiseen ryhmään. Koulutukseen katsotaan kuuluvaksi myös päiväkodit. Sen sijaan sosiaalihuollon piiriin kuuluvat instituutiot kuten lastensuojelulaitos on luokiteltu yhteiskunnallisen sanasto piiriin (ks. 4.2.). Aineiston tästä osasta mansinkielisiä sanoja on vain 10 %. Venäläisiä lainoja on 44 % ja kaksikielisiä yhdyssanoja 46 %. Puhtaasti mansinkieliset sanat ovat siis tässä ryhmässä selvänä vähemmistöä.

Tässäkin teemaattisessa ryhmässä mansilaisperäiset sanat ovat ensi sijassa yhdyssanoja, joilla konkreettisin ilmauksin kuvaillaan tarkoitteen funktiota: *мāнь няврамыт кол* 'päiväkoti' [pienen lasten talo], *эргын-ийквнэ кол* 'kulttuuritalo' [laulun ja tanssin talo], *няврамың пāвыл* 'lasten kesäleiri' [lapsikylä], *нэпак ловиньтан кол* 'kirjasto' [kirjojenlukutalo]. Tällä kertaa vain pieni osa sanaliitoista edustaa aiemmista luvuista tuttua kolmiosaista ja partisiipillista muotoa. Siitä huolimatta monesta esimerkiksi löytyy viimeisenä osana esiintyä yhdyssana perusosa *кол* 'talo', joka kantaa jo kieliopillistuneen johtimen aineksia, ja jolla voidaan hyvin produktiivisesti viitata laitokseen, konkreettiseen rakennukseen tai yhteisöön (ks. myös Virtanen 2021). Saman sanan ympärille muodostettuja sanaliittoja löytyy myös alaluvussa 4.3 esiteltujen yhteiskunnallisten sanojen joukosta.

Osa tämänkin ryhmän mansinkielisistä neologismeista on tietoisesti kielikehitysmielessä luotuja, ja eri alkuperää edustavien termien välillä esiintyy paljon variaatiota. Kirjastoon voidaan viitata sekä mansinkielisellä sanalla *нэпак ловиньтан кол*, venäjänkielisellä *библиотека*-termillä että kaksikielisellä yhdyssanalla *библиотека-кол*. Mansinkielisen termin *мāнь няврамыт кол* 'päiväkoti' rinnalla esiintyvät myös venäjänkielinen sana *садик* ja kaksikielinen muoto *садик-кол*. (Kaksikielisistä yhdyssanoista tarkemmin: ks. Virtanen 2021.) Tulevissa tutkimuksissa olisikin kiintoisaa selvittää, kuinka eri alkuperää edustavat termit jakaantuvat esim. eri kontekstien kesken. Tässä esitetyn sanomalehtikielen rinnalla olisi hyödyllistä tarkastella myös puhuttua aineistoa.

4.4. Teknologia ja tietotekniikka

Teknologia on temaattisesti laaja kategoria, johon on tässä tutkimuksessa sisällytetty kaikki tekniikkaan, tietotekniikkaan ja Internetiin liittyvä sanasto. Ryhmä kattaa sanastoa aina laajakaistoista öljynporaukseen, mutta tässä yhteydessä hienosäätöisempi jako ei ole tarpeellinen.

Teknologiaan ja tietotekniikkaan liittyvästä sanastosta 36 % edustaa mansilaisperäisiä sanoja. Jopa 44 % on suoraan venäjistä lainattuja, ja vain 20 % on kaksikielisiä yhdyssanoja. Teknologian alan sanastossa siis suorastaan suositaan venäläisiä lainoja. Uusille käsitteille on kuitenkin keksitty mansinkielisiäkin vastineita, ja kokonaan mansinkielisten sanojen määrä on tässä temaattisessa ryhmässä kaksikielisiä yhdyssanoja suurempi. Mansinkieliset uudissanat edustavat tässä temaattisessa ryhmässä lähinnä metaforia, metonymia tai yhdyssanoja: aiemmista ryhmistä tuttuja yhdyssanoja/sanaliittoja ei käytännössä löydy.

Tyypillisintä tässä ryhmässä on kohteen kuvaaminen metaforan tai metonymian avulla. Internetiin viittaava substantiivi *интернет* tarkoittaa adjektiivina jotain maagista ja ihmeellistä. Metaforisesti Internet on nykypäivän maaginen ihmelaatikko. Yhdyssana *интернет* *ут* 'internetyhteys' [internet-asia] taas sisältää perusosan *ут*, joka tarkoittaa asiaa tai esinettä. Metaforiseksi voidaan katsoa myös sähköä tarkoittava *напряжение*, kirjaimellisesti 'tulen valo'. Metonymisia ilmauksia taas edustavat esim. öljyä tarkoittava *ма-вои*, joka on sananmukaisesti 'maarasva', ja *топлива* 'lentokone', joka tarkoittaa sanatarkasti siivekästä venettä.

Edelleen mansinkieliset uudissanat voivat toimia laajempien yksi- tai kaksikielisten sanaliittojen osina: *напряжение вэраэ станция* 'sähkölaitos', *Skype интернет* *ут* 'Skype-yhteys' [Skype ihmeellinen juttu], *интернет камера* 'webkamera', *ма-вои нэх-винэ* 'öljynporaus' [öljyn ylös ottaminen] jne. Sanasta *интернет* on luotu myös mansinkielisiä yhdyssanoja: *интернет ма* 'verkkosoite' sisältää perusosan *ма*, joka vastaa suomen sanaa 'maa'.

Aineistossa on lisäksi yksittäisiä mansinkielisiä yhdyssanoja, jotka kuvaavat tarkoitetaan konkreettisesti: esim. laajakaistaa tarkoittava yhdyssana *кэр-квалг* koostuu rautaa tarkoittavasta sanasta *кэр* ja käyttöä tarkoittavasti sanasta *квалг*. Tällaisia esimerkkejä on kuitenkin hyvin vähän.

Uudissanaja on syytä tarkastella on syytä huomioida myös aineiston luonne: aineistoni edustaa sanomalehtikieltä, joka voi poiketa puhutusta arkikielisestä paljonkin. Sanomalehteen päättyy myös toimittajien tietoisesti kielenkehitysmielessä luomia sanoja, jotka eivät välttämättä ole lukijoille tuttuja. Tämän(kin) temaattisen ryhmän osalta aineistossa esiintyykin paljon sanamuodostusryhmien keskinäistä variaatiota: esim. Internetiin voidaan viitata

sekä mansinkielisellä uudella termillä *ицхӱпны* että kansainvälisellä termillä *интернет*. Sähkövirtaan viitataan sekä mansilaisella sanalla *нӱйнос* että venäjän sanalla *электроэнергия*. Joskus uudissanan merkitystä myös selvennetään lukijalle kääntämällä se heti seuraavassa lauseessa venäjäksi. Esim. uutisartikkelin (LS 24/2020) ingressissä todetaan: *Россия янытыл рӯпитан Финно-угорский культурный центр ицхӱпны ут хосыт китыглахтын лӱтын цӕнитас, руц цырыл лӱваве – онлайн-тест*. 'Venäjän federaation suomalais-ugrilainen kulttuurikeskus tekee Internetissä kyselytutkimuksen [toisesta maailmansodasta] – venäjäksi sanottuna kyseessä on online-tutkimus.' Näin siis varmistetaan, että lukija on ymmärtänyt lukemansa hienon mansinkielisen sanan.

4.5. Terveystieteiden ja lääketieteen terminologia

Terveystieteiden ja lääketieteen terminologiaan liittyvä koulutus ja kirjallinen materiaali on mansien osalta valtaosin venäjäksi, joten on ymmärrettävää, että venäjänkielisiä termejä käytetään kielessä paljon. Toisaalta vanha ruumiinosaan viittaava sanasto kelpaa sellaisenaan anatomian sanastoksi. Tämän temaattisen ryhmän osalta mansinkielisiä sanoja on 22 % koko aineistostani, kun venäjänkielisten lainojen osuus on 49 % ja kaksikielisten lainojen 39 %.

Mansin kielelle ei ole kehitetty varsinaista tieteellistä terveystieteiden sanastoa. Arkipäivän käyttöön on kuitenkin myös omakielisiä sanoja, ja jonkin verran sairaalaterminologiaa on käännetty mansiksi. Aineistosta löytyvät mm. muodot *якытлахтын нак* 'leikkaustauko' (> *якытлахты* 'leikata'), *пувласти-ӕгым* 'kasvainsairaus', *сым ос кӕлтӕрс ӕгм* 'sydän- ja verisuonitautit'. Kiintoisina ajankohtaisina uudissanoina mainittakoon *кӕт сартнӕ вит* 'käsiäsi' [käsiäsi] sekä koronaosastoon viittaava venäläisperäinen käännöslaina *вӕгыр мӕ* 'punainen alue' < ven. *красная зона* 'punainen vyöhyke'.

Myös tässä yhteydessä variaatiota lainojen ja omaperäisten sanojen välillä esiintyy jopa samassa virkkeessä. Osasy tällaisen varioivan sanaston käyttöön voi olla myös tarve selittää uusia sanoja lukijoille, joille venäjänkieliset termit ovat tutumpia. Mansiksikin kuitenkin voidaan ilmaista jopa moderniin kirurgiaan liittyviä asioita ilman vierassanoja. Esim. onnistuneesta maksansiirrosta uutisoidaan näin (LS 6/2019): *Ӕлумхӕлас йильни мӕйтыл вӕрвес*. 'Ihmiselle laitettiin uusi maksan.' Itse tapahtumaa kuvaillaan artikkelissa näin: *[...] 54 тӕл яныт нӕ ӕгмыу мӕйтӕ хот-яктысаныл, ос тув нус мӕйт юнтсыт*. '[...] he leikkasivat 54-vuotiaan naisen sairaan maksan pois ja ompelivat tilalle terveen maksan.' Virkkeeseen ei sisälly yhtään nuorta lainasanaa, ja uudissanatkin rajoittuvat leikata- ja ommella-verbien moderniin käyttöön.

5. Lopuksi

Vaikka mansinkielisiä uudissanoja tarkastellaankin tässä itsenäisenä kokonaisuutena, on hyvä muistaa, että ne ovat osa laajempaa aineistoa. Koko uudissana-aineistossa puhtaasti mansilaisperäisten sanojen osuus on vain 22 %, eivätkä mansilaisperäiset sanat edusta enemmistöä missään temaattisessa ryhmässä. Yleisessä etymologisessa kontekstissa tämä ei ole mitenkään poikkeavaa: uusien sanojen lainautuminen uusien käsitteiden myötä on hyvin arkinen ilmiö, ellei sitä rajoiteta tietoisella kielenkehityksellä.

Nimenomaan omakieliset uudissanat ovat kuitenkin se ryhmä, jossa tietoisien kielenkehityksen puitteissa tuotettuja uudissanoja esiintyy eniten. Tietoisesti keksittyjä sanoja esittelevät raamatunkäännökseen pohjautuvissa tutkimuksissaan myös Keresztes (2004, 2011) ja Sárosi (2006, 2007), joiden aineistoista löytyykin osin samantyyppisiä sananmuodostustapojen esiintymiä kuin omastani.

Mansilaisperäiset sanat myös noudattavat monen temaattisen ryhmän kohdalla samoja muodostamisperiaatteita. Tyypillisin muodostustapa on useammasta osasta koostuva yhdyssana tai sanaliitto, jolla kuvaillaan tarkoitteen funktiota tai toimintaa verbipartisiipin avulla. Tyypillisimmillään tällainen uudissana koostuu kolmesta osasta: 1) tekemisen kohdetta tai kohderyhmää ilmaiseva nomini, 2) verbin preesenspartisiippi, 3) tekijään, tapahtumapaikkaan tai muuhun muotoon viittaava substantiivi, joka toimii yhdyssanan tai sanaliiton perusosana. Tällaisia esimerkkejä löytyy etenkin ammattinimikkeiden sekä yhteiskunnallisen ja koulutukseen tai kulttuuriin liittyvän sanaston piiristä. Kuten jo edellä on todettu, samaa muodostustapaa suositetaan myös kaksikielisissä yhdyssanoissa. Tämä ei ole mitenkään yllättävä tulos ottaen huomioon, että mansin kielessä ei perinteisempien tarkoitteidenkaan kohdalla tunneta esim. suomelle tyypillisiä tekijää tai paikkaa ilmaisevia johtimia.

Jonkin verran on myös metaforisia ja metonymisia yhdyssanoja, joilla kuvataan esim. tekniikan alan keksintöjä. Tällaiset esiintymät ovat kuitenkin aineistossa verrattain vähäisiä ja rajoittuvat yhteen temaattiseen ryhmään. Kaikki ovat luultavasti myös tietoisien kielenkehityksen tulosta. Hieman enemmän esiintyy vanhoja omaperäisiä tai jo kielen aiemmissa vaiheissa lainattuja sanoja, joiden merkitystä on laajennettu moderniin kontekstiin. Myös käännöslainoina syntyneitä yhdyssanoja on jonkin verran.

Kuten aiemmassa julkaisussani (Virtanen 2020) olen todennut, venäjänkielisten lainojen osuus on suurimmillaan silloin, kun kyse on konkreettisista asioista kuten teknologiasta ja lääketieteestä. Yhteiskuntaan ja kulttuuriin liittyvissä aiheissa mansinkielisten tai ainakin kaksikielisten uudissanojen määrä on heti suurempi. Toisin sanoen, mitä ihmiskeskeisempiin teemoihin

(kuten kulttuuri, koulutus ja hallinto) mennään, sitä enemmän käytetään myös mansilaisperäisiä sanoja. Suullisen tietolähteen mukaan nämä kuitenkin ovat myös yhteiskunnan aloja, joiden parissa mansit eniten työskentelevsät,² mikä on voinut osaltaan vaikuttaa omakielisen sanaston kehittymiseen ja kehittämiseen.

Ehdottomia jatkotutkimusten aiheita ovat samaan tarkoitteeseen viittaavat eri alkuperää edustavat termit ja niiden välinen variaatio. Mansinkielisen termin, venäjänkielisen lainan tai kaksikielisen yhdyssanan valinta puheessa tai tekstissä voi olla hyvin sattumanvaraistakin, mutta termien käyttö voi vaihdella myös kontekstin ja puhujan mukaan. Mahdollisten variaatioon vaikuttavien tekijöiden selvittämiseksi olisikin kerättävä aineistoa eri kielenkäyttötilanteista sekä puhutun että kirjoitetun kielen osalta.

Lähteet

- Bolganbaev, Aset 1988: *Lexicology Kazakh language*. Мектеп, Almaty.
- Fischer, Roswitha 1998: *Lexical change in present-day English: A corpus-based study of the motivation, institutionalization, and productivity of creative neologisms*. Narr, Tübingen.
- Helfrich, Uta 1993: *Neologismen auf dem Prüfstand. Ein Modell zur Ermittlung der Akzeptanz französischer Neologismen*. Gottfried Egert, Wilhelmsfeld.
- Häkkinen, Kaisa 1997: *Mistä sanat tulevat? Tietolipas 117. Toinen painos*. SKS, Helsinki.
- Ivanova, V. S. – Afanaseva, K. V. 2000: *Марк хум хансум Ёмас Ля̀ххал. Markin evankeliumi mansiksi. Kääntänyt V. S. Ivanova ja K. V. Afanaseva. Raamatunkäännösinstituutti, Helsinki – Tukholma*.
- Kálmán, Béla 1961: *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztes, László 2004: *Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában*. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Keresztes, László 2011: *A körülírás és grammatikalizáció a vogul és osztják bibliafordításokban*. *Magyar Terminológia* 4/1. Akadémiai Kiadó, Budapest. 28–35.
- LS = Луимā сэ̀рипос [Luimā Sēripos]. Mansinkielinen sanomalehti. Hanti-Mansijsk. Luettavissa myös verkossa: <https://khanty-yasang.ru/luima-seripos>
- Sárosi, Andrea 2006: *A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai*. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 95–102
- Sárosi, Andrea 2007: *Az egyházi terminológia elemzése Márk evangéliumának vogul fordításában*. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 119–131.

² Csilla Horváth suullisesti, Leeuwarden, 5/2019.

- Smyk-Bhattacharjee, Dorota 2009: Lexical innovation on the Internet: Neologismus in blogs. Doctoral Thesis. Faculty of Arts, University of Zurich.
- Virtanen, Susanna 2020: Sananmuodostuksellinen katsaus pohjoismansin neologismeihin. In: Holopainen, Sampsa – Kuokkala, Juha – Saarikivi, Janne – Virtanen, Susanna (toim.), Ёмас сымың нэ́кве вѳртур э́тпост самын патум – scripta miscellanea ad honorem Ulla-Maija Forsberg. Memoires de la Société Finno-Ougrienne 275. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 387–397.
- Virtanen, Susanna 2021: A word-formational approach to neologisms in modern Northern Mansi: Bilingual compound names of professions, documents and institutions. *Studia Uralo-altaica* 54: 119–129.

*

Word-formational approach to Mansi-based neologisms in modern Northern Mansi

Neologisms are new words recently adapted to the language. Usually neologisms are created by borrowing from other languages or by deriving and compounding already existing words, or by bringing up wholly new coinages. This article is one part of a more extensive study on Northern Mansi neologism: the overview of the whole data, and bilingual compounds are discussed in author's previous publications. In this article, one group of neologisms in modern Northern Mansi is outlined: Mansi-origin neologisms, by creating a word-formational analysis. The data include vocabulary on especially the following thematic groups: names of professions; terminology on society, law and administration; education and culture; technology; and medical vocabulary. Mansi-origin words are not in majority in any of the thematic groups of neologisms, but they still represent one third of the whole data.

*Keywords: Mansi language, Northern Mansi, neologisms,
minority languages, word-formation.*

SUSANNA VIRTANEN